

Dr. Stanko Pelc

Univerza na Primorskem
Pedagoška Fakulteta
stanko.pelc@pef.upr.si

COBISS: 1.02

Geografija marginalnosti

Geography of Marginality

Povzetek

V prispevku so predstavljeni opredelitev in tipologija marginalnosti, kot so si ju zamislili geografi, ki so se ukvarjali s to tematiko, ter način, kako geografi lahko obravnavajo marginalnost in marginalizacijo. V nadaljevanju so prikazani primeri ciljev, katerih doseganje je mogoče tudi z obravnavanjem posameznih vsebin, povezanih z geografsko marginalnostjo in procesi marginalizacije.

Ključne besede: marginalnost, marginalizacija, demarginalizacija, marginalne regije, geografija marginalnosti (marginalizacije)

Abstract

This paper presents the definition and typology of marginality as conceived by the geographers researching this topic, and a way for geographers to discuss marginality and marginalisation. It continues with a presentation of the objectives that can be reached by discussing individual contents relating to geographical marginality and marginalisation processes.

Keywords: marginality, marginalisation, demarginalisation, marginal regions, geography of marginality (marginalisation)

Uvod

V tem besedilu je predstavljeno malo poznano področje geografskega raziskovanja, ki ga lahko poimenujemo »geografija marginalnosti«, in zapisanih nekaj misli o tem, kako bi lahko bilo vključeno v pouk geografije. Zaradi jasnosti so najprej razloženi nekateri ključni pojmi, povezani z obravnavano temo. Predstavljeni so najvidnejši avtorji, ki so postavili teoretične temelje temu pristopu v geografskem raziskovanju, in nekateri njihovi pogledi na geografsko marginalnost in marginalizacijo. Na koncu sledi še razprava o tem, kako lahko glede na dokumente, ki učitelje usmerjajo pri njihovem delu, v pouk vključujemo tudi vsebine, ki jih po njihovih značilnostih lahko uvrstimo med teme s področja geografske marginalnosti.

Geografska marginalnost je tematika, s katero se ne v Sloveniji ne po svetu ne ukvarja dosti geografov. Lahko torej zapišem, da je ta tema v tem pogledu marginalna, torej taka, kot to, s čimer se ukvarja.

Sam sem se z njo prvič srečal pred dobrima dvema desetletjema in od takrat naprej je močno zaznamovala mojo raziskovalno dejavnost. Moji prispevki na to temo so bili sicer pretežno namenjeni mednarodnemu avditoriju, a sem jo poskušal približati tudi slovenski javnosti. V

Geografskem vestniku sem najprej razpravljal o geografski obrobni in marginalnosti (Pelc, 2004). Sledilo je poglavje o marginalnosti v obmejnih območjih v zahodni Sloveniji (Pelc, 2008) ter o mejah in marginalnosti v Koprskem primorju (Pelc 2009). V Reviji za geografijo je bil nato objavljen prispevek, ki obravnava povezavo med marginalnostjo in trajnostnostjo (Pelc, 2011). V angleški izdaji Geografskega vestnika, namenjeni predstavitvi slovenske geografije na geografskem kongresu v Kölnu, pa je bil objavljen članek o marginalnosti kot raziskovalni temi v slovenski geografiji (Pelc, 2012). Kaj prida povratnih informacij, ki bi pričale o odmevnosti omenjenih objav, skoraj ni bilo in enako velja za citiranost navedenih del. Tema torej ne vzbuja velikega (raziskovalnega) zanimanja, kar se je izkazalo tudi ob mednarodni znanstveni konferenci o marginalnosti in trajnostnosti, ki smo jo leta 2016 pod okriljem Mednarodne geografske zveze uspešno organizirali v Sloveniji. Na njej je bilo prispevkov slovenskih geografov skoraj manj kot soorganizatorjev konference (fakultet in inštitutov, ki smo jih pritegnili k sodelovanju). Kljub temu pa si je s tem marginalnost kot raziskovalna tema v slovenski geografiji vendarle pridobila nekaj več pozornosti, kot pa dokler je imela v glavnem samo enega »preroka«. Nekateri od slovenskih referentov s konference

so se potem tudi vključili v skupino avtorjev znanstvene monografije "Nature, Tourism and Ethnicity as Drivers of (De)Marginalization", ki je izšla v okviru zbirke »Pogledi na geografsko marginalnost« (Perspectives on Geographical Marginality) pri uveljavljeni založbi Springer. Morda je tudi zato primeren trenutek, da pojem geografska marginalnost predstavim še tistim, ki lahko največ naredijo za boljšo prepoznavnost geografije v javnosti, torej učiteljem geografije.

Nekaj teorije

Kaj je marginalnost, vemo vsi, vse dokler se ne znajdemo pred nalogo, da ubesedimo, kaj to dejansko je. Pri tem se hitro izkaže, da naloga ni lahka, predvsem pa imamo o pojmu zelo različne predstave. Tako seveda ni samo z marginalnostjo, ampak s številnimi pojmi, ki se veliko uporabljajo, a so uporabnikom vse prej kot jasni. Temeljno razumevanje nam navadno omogočijo slovarske razlage. Strokovni pomen pa se lahko razlikuje od stroke do stroke kot tudi od avtorja do avtorja. »Margina« je v slovenščini tujka, ki nastopa v pridevniku »marginalen« in samostalniku »marginalija«. Marginalen bi lahko poslovenili v obrobni, obstranski, postranski, nepomemben. Do težave pride, ker se s podobnim prevodom srečamo tudi pri pridevniku periferen, ki pa ga v strokovnem smislu ne moremo enačiti s pridevnikom marginalen (Pelc, 2008: 66–67).

Leimgruber (1994) kot prvi utemeljitelj geografske marginalnosti je najprej opredelil štiri pristope k razumevanju marginalnosti regij. Geometrični pristop je utemeljil na legi regije na robu nekega večjega območja, ki mu pripada. To so lahko obmejne regije ali pa regije ob meji poselitve, na primer v gorah ali na prehodu v puščavo. Okoljski pristop je imel za nekoliko sporen, ker stvari obrne na glavo, če ga primerjamo z gospodarskim. Pri okoljskem pristopu so namreč marginalne tiste regije, ki so gospodarsko zelo razvite, gosto poseljene, a imajo zaradi tega zelo slabo ohranjeno naravno okolje. Pri gospodarskem pristopu je, kot rečeno, ravno obratno. Pri tem so marginalne tiste regije, ki so zelo slabo razvite in gospodarsko bistveno manj uspešne od preostalih regij. Družbeni pristop pa temelji na marginalnosti različnih manjšin in etničnih skupin.

Mehretu, Pigozzi in Sommers (2000) so zasnovali nekoliko drugačno delitev, ki jo je kasneje prevzel tudi Leimgruber. Navedeni avtorji so opredelili štiri vrste marginalnosti, dve izhodiščni (naključna in sistemska marginalnost) in dve izvedeni (postranska in

povratna marginalnost). Naključna marginalnost oziroma v izvorniku »contingent marginality« je rezultat delovanja svobodnega trga, na katerem so nekateri zaradi svoje slabše pripravljenosti (opremljenosti, usposobljenosti) nekonkurenčni in tako neuspešni, zaradi česar so marginalizirani (potisnjeni na obrobje kot gospodarsko nepomembni). Pri sistemske marginalnosti pa so vzroki za marginalizacijo sistemske narave, kar pomeni, da je družba vzpostavila take mehanizme svoje organiziranosti, ki določenim privilegiranim skupinam omogočajo, da si prilaščajo več družbenega bogastva kot druge (neprivilegirane). Tipični primer take organiziranosti je apartheid, pri katerem je bilo večinsko črnsko prebivalstvo v podrejenem položaju v razmerju do bele manjšine. Seveda pa v ta okvir spada tudi celoten sklop družbeno opredeljene marginalizacije etničnih skupin in različnih manjšin, ki jih družbena organiziranost drži v podrejenem položaju in jih s tem marginalizira.

Pri izvedenih dveh marginalnostih se marginalnost naključno ali sistemske marginaliziranih prenaša še na druge osebe in skupine. Pri »postranski marginalnosti« (collateral marginality) so na primer prebivalci določene mestne soseske, kjer je večina prebivalcev zaradi etnične pripadnosti in nizkega socialnega položaja marginalna, ravno tako marginalizirani, čeprav sicer – ne po etnični pripadnosti, ne po socialnem položaju – ne bi bili. Pri »povratni marginalnosti« (leveraged marginality) pride do marginalizacije na primer ob selitvi proizvodnje iz države, kot je Slovenija, v državo s ceneno delovno silo. Marginalizacija slabo plačanih delavcev v teh državah ima povratni učinek na delavce v državi, od koder je bila proizvodnja preseljena, saj tamkajšnji delavci izgubijo delo, dohodke in družbeni položaj ter so tako potisnjeni v marginalni položaj. V opisanem primeru je povratna marginalnost posledica sistemske marginalnosti, ker je slab položaj delavcev v državah s ceneno delovno silo po navadi posledica družbene ureditve, v kateri je velik del prebivalstva brezpraven in prisiljen za golo preživetje delati za kakršno koli plačilo. O povratni marginalnosti pa navedeni avtorji govorijo tudi v primeru, ko je izvedena iz naključne, kar bi bil primer, ko mednarodna gospodarska družba sproži konkurenčni boj med delavci v enako razvitih državah za pridobitev njihove investicije. To vodi v zniževanje cene delovne sile in do drugih ugodnosti, ki koristijo mednarodni gospodarski družbi. Obenem to škodi delavcem tam, kjer družba investira, povratno

Kaj je marginalnost, vemo vsi, vse dokler se ne znajdemo pred nalogo, da ubesedimo, kaj to dejansko je.

Slika 1: Pogosto si oddaljene dežele predstavljamo enostransko in napačno; po videzu podeželskega naselja v Svaziju ne moremo soditi o družbenem položaju in kulturi njegovih prebivalcev.

Foto: A. Polšak

pa so marginalizirani delavci tam, kjer investicije ne pridobijo.

Pri marginalnosti je znotraj nekega obravnavanega območja tako rekoč nemogoče potegniti mejo med tem, kar je, in tem, kar ni marginalno, dosti lažje pa je obravnavati marginalizacijo, saj v tem primeru ne gre za pojav, temveč za proces.

O tem, kako geografi gledamo na marginalnost, bodi dovolj. Nekaj besed pa je treba nameniti še temu, kaj bi naj bila geografija marginalnosti oziroma, še bolje, geografija marginalizacije. Pri marginalnosti se namreč, podobno kot pri urbanosti, srečamo s težavo, da je znotraj nekega obravnavanega območja tako rekoč nemogoče potegniti mejo med tem, kar je, in tem, kar ni marginalno (urbano itn.). Dosti lažje pa je obravnavati marginalizacijo, saj v tem primeru ne gre za pojav, temveč za proces in se zato lahko usmerimo na dejavnike, ki ta proces pospešujejo ali pa zavirajo. Lahko govorimo o marginalizaciji in demarginalizaciji. Marginalizacija je proces

takega ali drugačnega potiskanja posameznika ali družbene skupine na obrobje (družbenega, gospodarskega prostora), vse do izključenosti, ko je posameznik, skupina ali celotna družbena skupnost na nekem območju prisiljen/-a živeti ločeno, sam/-a zase, brez ustreznih vezi s širšo družbo, iz katere je bil/so bili) izločen/-i v procesu marginalizacije. Geograf, ki se torej ukvarja s preučevanjem določenega območja z vidika marginalnosti in marginalizacije, bo poskušal ugotoviti naslednje (Pelc, 2018: 26):

- kdo je na obravnavanem območju marginaliziran;
- kako se kaže opažena marginaliziranost (za kakšno marginaliziranost gre);
- kakšne so posledice opažene marginaliziranosti;

- kaj povzroča opaženo marginaliziranost;
- kakšna je vloga geografskih (prostorskih) dejavnikov pri opaženi marginalizaciji.

Ključno za »geografskost« tovrstnih raziskav je, da upoštevamo prostorski vidik, to je, kje nekaj je in kako je povezano s prostorom, kjer se nahaja (medsebojni vplivi med pojavi in dejavniki).

Kako pa v raziskovanju in kako v šoli

Geografski prispevki, ki bi obravnavali različne teme z vidika marginalnosti, so redki. Tudi v okviru tematskih konferenc in v objavljenih monografijah ter zbornikih se avtorji redko ukvarjajo z marginalnostjo in marginalizacijo na zgoraj opisani način. Pogosto obravnavajo teme, ki bi jih bilo tako mogoče obravnavati, a jih obravnavajo, ne da bi jih ustrezno umestili v okvir marginalnosti oziroma je marginalnost (marginalizacija) samo izhodišče ali razlog za obravnavo izbrane teme. Včasih se pojem marginalnost v takih prispevkih skoraj ne pojavlja, kaj šele da bi bilo opredelilvi marginalnosti v konkretnem primeru posvečene vsaj nekaj pozornosti. Zato lahko mirno zapišem, da so teme, kjer so tako ali drugače prisotni marginalnost in procesi (de)marginalizacije, pogosto obravnavane v geografskih raziskavah, a je marginalnostni vidik (podrobneje) obdelan le izjemoma.

Kako je torej mogoče omenjeni vidik in geografsko marginalnost ter procese marginalizacije in demarginalizacije umestiti v pouk družboslovnih in geografskih vsebin, ko pa so s tem težave že pri geografih, ki to obravnavajo kot raziskovalci? Vse je odvisno od učiteljev in od tega, ali so se pripravljene avtonomno odločati za vsebine, s katerimi bodo uresničevali cilje iz učnih načrtov, in ali si vsaj približno predstavljajo, kaj je geografska marginalnost in (de)marginalizacija. Za primer navajam samo nekaj ciljev iz osnovnošolskega učnega načrta za geografijo, ki jih je mogoče uresničevati tudi z vključitvijo vidika marginalnosti. V 7. razredu so taki na primer naslednji cilji (Kolnik in drugi, 2011, 10):

- ob študiju primerov spoznava aktualna vprašanja Evrope v navezavi na njihovo zgodovino;
- oblikuje stališča in vrednote, kot so spoštovanje drugih narodov in kultur, mednarodno sodelovanje;
- razume geografske razsežnosti in posledice povezanosti današnjega sveta.

Pri uresničevanju navedenih ciljev lahko izhajamo iz marginalizacije etničnih skupin in manjšin, ki se je dogajala v preteklosti in se dogaja še danes. Skrajna oblika potiskanja na rob in celo čez rob družbe, je primer iztrebljanja Judov pod nacistično oblastjo – okruten primer sistemske marginalizacije. A tudi danes, čeprav bolj prikrito, se v državah, ki jih štejejo za demokratične, marginalizira Rome, priseljence iz gospodarsko manj razvitih območij, pripadnike homoseksualne skupnosti ipd. Ni pa malo primerov, kjer v državah, ki se ne morejo pohvaliti z demokratičnimi vladavinami, sistemske marginalizirajo narodne in verske manjšine, kar se lahko v skrajnih primerih sprevrže celo v njihovo iztrebljanje. Vse navedeno je lahko snov, ob kateri lahko uresničujemo prva dva od navedenih ciljev. Pri tretjem pa bi prišlo v poštev obravnavanje obnašanja mednarodnih gospodarskih družb, ki s selitvijo proizvodnje povzročajo marginalizacijo delavstva tako v državah, kamor proizvodnjo selijo, kot v tistih, kjer jo ukinjajo.

V srednjih šolah bi učiteljem ne smelo biti težko najti ustreznih ciljev, ki jih je mogoče uresničevati s pomočjo obravnavanja različnih vidikov marginalnosti in marginalizacije. Tule je izpostavljenih nekaj najbolj primernih ciljev iz gimnazijskih učnih načrtov. V učnem načrtu za splošne gimnazije so taki naslednji splošni cilji (Polšak in drugi, 2008: 9–10):

- vzgajajo se v duhu strpnosti in spoštovanja ljudi in ljudstev, ki so drugačni glede na jezik, vero, etnično sestavo, navade ipd.;
- so sposobni osnovnih oblik samostojnega geografskega raziskovanja na različnih ravneh, zlasti pa na primeru domače pokrajine/regije, naučijo se kritično vrednotiti vire in izbrati ustrezne argumente za podporo lastnih ugotovitev (z upoštevanjem njihove starosti in težavnosti problema);
- s preučevanjem geografskih problemov drugih narodov in kultur razvijajo lastno zavedanje in njihovo spoštovanje.

V učnem načrtu za strokovne gimnazije (Lipovšek, 2008: 6–8) je mogoče z vsebinami s področja marginalnosti graditi medkulturnostno kompetenco pa tudi kompetenco za socialno vključevanje. Med splošnimi cilji pa je z obravnavanimi vsebinami mogoče uresničevati splošni cilj »spoznavajo nekatere pomembnejše pokrajinske, to je gospodarske, socialne, okoljske in politične probleme sodobnega sveta, analizirajo vzroke zanje ter predlagajo načine reševanja«.

Teme, kjer so tako ali drugače prisotni marginalnost in procesi (de) marginalizacije, pogosto obravnavane v geografskih raziskavah, a je marginalnostni vidik (podrobneje) obdelan le izjemoma.

Pri uresničevanju učnih ciljev lahko izhajamo iz marginalizacije etničnih skupin in manjšin, ki se je dogajala v preteklosti in se dogaja še danes.

Slika 2: Na poti v obljubljeni deželni Evropi so se na tako imenovani balkanski poti mnogi ljudje – zaradi take ali drugačne stiske v lastni državi, ki jih je pognala na tvegano in drago pot – znašli v skrajno marginaliziranem položaju.

Foto: Slovenska vojska. Posneto oktobra 2015 pri Dobovi.

V Sloveniji so najbolj izpostavljena in očitna marginalizirana skupnost Romi, pri katerih gre tudi za izrazito prostorsko segregacijo, ki je očitna celo v primerih dobro urejenih romskih naselij v Prekmurju.

V Sloveniji so najbolj izpostavljena in očitna marginalizirana skupnost Romi, pri katerih gre tudi za izrazito prostorsko segregacijo, ki je očitna celo v primerih dobro urejenih romskih naselij v Prekmurju. Z vidika marginalnosti pa je mogoče problemsko-raziskovalno obravnavati tudi priseljence in vzroke za selitve, ki so posledica skrajne marginalizacije v izvornem območju. V naši družbi so marginalizirana skupina tudi nečloveško izkoriščani tuji delavci pa tudi številni mladi, izobraženi ljudje, ki ne dobijo zaposlitve oziroma so jim na voljo samo prekarne oblike zaposlovanja. V vseh primerih je

ob socialnih in gospodarskih vidikih navedenih problemov pomemben tudi prostorski. Prav ta pa kliče tudi po geografski obravnavi in je tako lahko tudi vsebina geografskega pouka, ki pa bi moral biti problemsko zastavljen.

Sklep

Tako danes kot v preteklosti je bila marginalizacija posameznikov, družbenih skupin in celotnih družbenih skupnosti prisotna na različnih ravneh, od lokalne do globalne. Na globalni ravni smo imeli v preteklosti kolonializem, ki je izkoriščani del sveta in tamkajšnje prebivalce potiskal na rob, ker je bila to podlaga za nadvlado in izkoriščanje. Na lokalni ravni so veliki kmetje v marginalni položaj potiskali majhne kmete, ki niso mogli preživeti od svoje zemlje, zato da so imeli poceni delavce za delo na svojih gruntih. Danes se vse to ponavlja na nekoliko drugačen način, a so motivi enaki. Primer Luke Koper je nadvse ilustrativen, saj vse kaže na to, da gre za sistemsko marginalizacijo pristaniških delavcev, ki so zaradi ekonomske nuje prisiljeni delati za nizko plačilo in pod neugodnimi pogoji. Širše gledano pa se nekaj podobnega dogaja zelo širokemu delu mladega prebivalstva marsikje v Evropi, saj je soočeno z visoko stopnjo brezposelnosti in z vse večjim deležem skrajno neugodnih, izkoriščevalskih, prekarnih zaposlitev. Prostorske posledice se na primer odražajo v selitvah, ki jih to povzroča. Vse te aktualne teme, povezane z marginalnostjo in marginalizacijo, morajo najti svoje mesto tudi v pouku v osnovni šoli, kjer je geografija predmetno področje, kamor to spada po svoji naravi, saj je prostorski vidik problematike marginalnosti izključno v domeni geografije. Enako velja tudi za srednje šole, pri čemer so dijaki v teh že bolj kompetentni za zahtevnejše oblike raziskovalnega in problemskega učenja. Obravnavana problematika pa lahko krepi tudi njihov čut za družbeno odgovorno ravnanje in prepoznavanje procesov, ki vodijo v kršenje temeljnih človekovih pravic ter posameznike in družbene skupine potiskajo v brezpraven položaj. Zato se mi zdi prav, da se učitelji seznanijo s tem, da se geografi na svoj način ukvarjamo tudi z marginalnostjo in da razmišljamo o tem, kako s to vsebino uresničevati cilje učnih načrtov geografije.

Viri in literatura

1. Kolnik, K., Otič, M., Cunder, K., Oršič, T., Lilek, D. (2011). Učni načrt. Program osnovna šola. Geografija. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

2. Leimgruber, W. (1994). Marginality and marginal regions: problems of definition. V: Marginality and development issues in marginal regions. Taipei: National University of Taiwan.
3. Lipovšek, I. (2008). Učni načrt. Geografija: strokovna gimnazija. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport : Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
4. Mehretu, A., Pigozzi, B. Wm. in Sommers, L. M. Concepts in Social and Spatial Marginality. Geografiska annaler, 82 B (2), str. 89–101.
5. Pelc, S. (2004). Geografska obrobnost. Geografski vestnik 76, št. 2, str. 65–74, Ljubljana: Zveza geografov Slovenije.
6. Pelc, S. (2008). O geografski marginalnosti obmejnega območja v zahodni Sloveniji. V: Milan Bufon, Na obrobju ali v osredju?: slovenska obmejna območja pred izzivi evropskega povezovanja. Koper: Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
7. Pelc, S. (2009). Meje in marginalnost v Kopskem primorju. V: Anton Gosar (ur.), Razvojne priložnosti obmejnih območij Slovenije = Development opportunities of Slovenian border regions. Koper: Založba Annales : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
8. Pelc, S. (2011). Geografska marginalnost in družbeni vidiki trajnosti. Revija za geografijo 6, št. 2 (2011), str. 19–28, Maribor, Filozofska fakulteta.
9. Pelc, S. (2012). Geographical marginality as a research topic in Slovenian geography. V: Matija Zorn et al. (ur.), Geographical tidbits from Slovenia : special issue on the occasion of the 32nd International Geographical Congress in Cologne. Ljubljana: Zveza geografov Slovenije.
10. Pelc, S. (2018). Marginality and Marginalization. V: R. Chand (ur.), E. Nel (ur.) in S. Pelc (ur.), Societies, Social Inequalities and Marginalization. Cham, Springer, str. 13–28.
11. Polšak, A., Kolnik, K., Resnik Planinc, T., Škof, U. (2008). Učni načrt. Geografija: gimnazija: splošna, klasična, ekonomska gimnazija. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Slika 3: Nekdaj in deloma še danes je bilo močno marginalizirano območje Soweto v Johannesburgu. Na sliki poslikana hladilna stolpa nekdanje termoelektrarne Orlando v Sowetu, ki so jo ugasnili l. 1998 po 56 letih delovanja.

Foto: A. Polšak